

הרב עמנואל מולקנדוב

פתח תקווה

האם ראוי להניח תפילין דר"ת

הנה נושא זה רחב הוא, והאריכו בו רבות האחרונים, ובעיקר בשו"ת יבי"א ח"א סי' ג', ושם האריך וביסס את דעת ר"ת עפ"י הפשט ושנכון וראוי לכל אדם להניח תפילין דר"ת, כנודע, ובשו"ת וישב הים ח"ב סי' ג' האריך בזה לקיים דברי רבינו האר"י ששניהם אמת עי"ש. אולם, נראה שיש מקום רב לומר שאין ענין להניח תפילין דר"ת, לפחות במתכונתם כיום, וכמו שיתבאר.

ונחלק את המאמר לד' חלקים:

א. בירור דעות הראשונים לפי הפשט.

ב. בירור דעות המקובלים והזהר.

ג. מדוע אין ענין להניח תפילין דר"ת במתכונתם כיום.

ד. מדוע יש ענין דוקא שלא להניח תפילין דר"ת.

א.

בירור דעות הראשונים לפי הפשט

הנה יש ראשונים שדעתם כדעת ר"ת*, אלא שהם לא כתבו כן על פיו (מכיון שהם בני דורו או קודמים לו):

ר' יהודה אלברצלוני, בהשגותיו לשימושא רבא שהביא הרא"ש בסוף הלכות תפילין, על דברי השימושא רבא דס"ל כרש"י, וכתב: "דהאי מילתא טעותא רבתא היא דהא סידרא דכתיבתה הוא אבל סדר הכנסתן בנרתיקן שמע בבית ראשון לצד ימין המניחן בראשו והיה אם שמוע סמוך לו והיה כי יביאך בבית שלישי קדש בבית רביעי, ואפשר דט"ס הוא" ע"כ. וכן בספר העיטור (מהדורת רמ"י) בדף נ"ז ע"ד הביא בשם שימושא רבא דכתיבא בהלכות הרב (וכונתו לר"י אלברצלוני) שהנוסח הוא

(* לתשומת לב המעיינים, הדגשנו בצבע שחור את הסוכרים כר"ת, ובקו תחתי את הסוכרים כרש"י.

ובעי דליהוי הויות מלגיו וקדש ושמע אבראי ע"כ. וכן הוא הנוסח בספר האשכול (אלבק, עמ' 226).

הדברים מפורשים יותר בתשובתו בשו"ת ראב"י סי' קפ"ח (והוא מתמים דעים סי' ע"ט) וז"ל: "תשובת שאלה את הרב אב"ד ופרשיות של תפלין כך נהגו רבותינו ז"ל שהיו אנשי מעשה שהיו קובעין הויות מלגיו בבתיים של ראש וכדאמרו גאונים דפרוש מימרא דרבא דאמר בית החיצון שאינו רואה את האויר פסול שזה בית החיצון הן קדש ושמע צריכין שיהיו רואין את האויר כדי שיהיו באחוריהן שי"ן של תפלין וכו' ועוד בשימושא רבא דנקטו לה קמאי מפי חכמי הגמ' בהאי לישנא ובעי דלהוי הויות מלגיו אהדדי וקדש ושמע אבראי" ע"כ.

זו גם דעת ר"י מלונגיל בפירוש הלכות תפלין (והוא מה שכתב בסתמא הנימוק"י, ורוב ככל דברי הנימוק"י בהלכות תפלין הם העתקה מדברי הר"י מלונגיל"*) וז"ל: "לימין המניח שמע והיה אם שמוע ולשמאל קדש והיה כי יביאך והקורא העומד כנגדו קורא לימין עצמו תחלה והוא פרשת קדש וכו'" עי"ש. והרמב"ם, בתשובה (לחכמי לונגיל), שהביא הכס"מ בפ"ג ה"ה כתב שזו דעת ר' משה מקרטובא בחיבורו על הלכות תפלין, ושנמשכו אחריו כמה וכמה גדולים עי"ש. וכן דעת ר' יוסף טוב עלם שהביאו תוס' במנחות ל"ד ע"ב ועוד ראשונים. והיראים מצוה שצ"ט ושכן שמע מרבינו יעקב (הוא ר"ת) שקבלה היתה בידו מרה"ג הויות באמצע עי"ש. וכ"ד המנהיג בהלכות תפלין עמ' תקצ"ג עי"ש. והראב"ד בהשגות שם דעתו שהויות באמצע ושכ"ד רה"ג, אלא שבסדר הפרשיות כתב שמניחים מימין המניח קדש והיה וכו' עי"ש. וא"כ נמצא שרוב הראשונים דס"ל כר"ת הם אלו שלא ראו דבריו, אלא אמרו כן מעצמם, ואדרבה לאחר תקופת ר"ת – רק היראים והמנהיג הסכימו לדבריו בצורה מוחלטת, והשאר חלקו עליו או שלא הכריעו בזה, וכמו שנכתוב לקמן.

ויש ראשונים שנחלקו בדעתם ונבאר הדברים:

הראשון שמצאנו שדנו בדעתו הוא הרס"ג שהביא העיטור שם וז"ל: "ולא מצאתי הויות מלגאו רק בא' מתשובות רב סעדיה שתמצא קדש ושמע החיצונים רואין את האויר ולא דסמכא ניהו" ע"כ, ומבואר שפקפק בתשובה זו ואפשר

(א). כפי שביארו היטב בהקדמה להלכות קטנות של הרי"ף מהדורת עוז והדר, עיין שם.

שאינה לרס"ג, וגם שאר ראשונים לא הזכירו את דעת רס"ג בענין, וגם בגאונים לא נמצא כן לאף אחד מהגאונים, וכמו שנבאר, וא"כ נראה שאין להחשיבו בין הסוברים כר"ת.

בדעת השימושא רבה נחלקו הגירסאות, שהתוס' ועוד ראשונים הביאו דאיתא שם כרש"י, ומאידך בתשובת ראב"י הנ"ל, וכן בספר האשכול, הגירסא בשמש"ר היא הויות מלגיו. וכן הרי"ד בספר המכריע (סי' פ"ו) הביא את הסתירה בגירסאות עי"ש. אכן, נראה שעיקר הגירסא היא כמו שהביאו תוס' וכמו שהוא לפנינו בשמש"ר השלם שהעתיק הרא"ש, וכ"ה בכת"י של בה"ג² דהא העיטור כתב ובשימושא עתיקא דילן דאתמר משמיה דאביי ורבא הכין כתוב וכו' (כרש"י), ובהלכות תפילין עתיק עתיקא פרשה ראשונה מימין הקורא מן קדש לי וכו' בית שני והיה וכו' שלישי שמע וכו' רביעי והיה וכו', ושימושא דכתיב בהלכות הרב הויות מלגיו אהדדי וקדש ושמע מאבראי תמיה לן טובא וכו' עי"ש. ומבואר שהשימושא העתיק הוא מה שיש לנו בשלמות שבו איתא כרש"י, והשימושא שכתבו בו הויות מלגיו הוא מהלכות הרב (הר"י אלברצלוני) והוא מה שהעתיק האשכול. ועי' באשכול מהדורת אלבק (ח"א עמ' 226) ובמבוא לבה"ג הנ"ל ועוד, שג"כ כתבו שנוסח העיטור ושלנו הוא העיקרי, והנוסח השני הוא בעקבות השגת הר"י אלברצלוני, עי"ש. וגם העיטור הביא כן בשם הלכות תפילין עתיק עתיקא.

בדעת רה"ג; הגה ראשונים רבים כתבו בשם רה"ג דס"ל כדעת ר"ת ומהם: הראב"ד בהשגות; ר"ת גופיה, וכמו שהבאנו לעיל מהיראים, ובעקבותיו בעלי התוספות וכן אר"ז; וכן הוא גם באגרת ראב"י אל ר' נתן, שנדפסה ב'תרביץ' תש"ל (והובא בשו"ת דברי מנחם לרמ"מ כשר סי' ט"ז), בזה"ל: "מי לנו גדול כרב האי וכרב שרירא גאונים ז"ל או כיוצא בהם דמשבת ויום הכפורים סמכינן אדיסקייהו וכ"ש אמצות עשה, והם אמרו במסורת מאבותם הויות מלגאו, ועלינו נסמוך עליהם כי בודאי אחדו אמסורות והויות מלגאו הוא העיקר וכו'" עי"ש, וכן השואל בתשובת הרשב"א במיוחסות ועוד. אולם, נראה שהאמת לא כן היא, דהנה הרמב"ם בתשובה כתב שהעידו לפניו שפתחו את התפילין של רה"ג ונמצא כסדרן וכמו שכתב הוא. ויותר מזה מפורש כן בהלכות תפילין לרה"ג שנדפסו בגנוי קדם (ליון, ח"ג עמ' 72 והלאה), וכתב כן כמה פעמים, וז"ל: "תפר של תפילין שבראש מתחיל

(ב). עי' באורך במהדורת מקיצי נרדמים במבוא לשימושא רבה עמ' מ"ו.

מלמטה באחרון בין שמע לוהיה אם שמוע ולמעלה וכלפי בין רצועה למעלה ועוקם לאמצע בין שמע לוהיה כי יביאך וכו' ויכנוס הפרשיות על הסדר קדש לי והיה כי יביאך מימין הקורא שהיא שמאלו של מניח שמע והיה אם שמוע משמאלו של קורא שהוא ימיני של מניח" עיי"ש עוד, והובא בספר העיטור (שער א' סוף ח"ג) וכתב: "נמצאת למד מדברי רבינו ז"ל שסדר היות אינן באמצע" ע"כ. וזה מפורש גם דלא כר"ת וגם דלא כראב"ד, שכתב בדעת רה"ג שמתחיל מימין המניח קדש וכו', וכיון שיש שמועות שונות ומחלוקות בדעת רה"ג - העיקר הוא כמו שכתב להדיא בהלכותיו וכמו שהביאם העיטור. גם מה שכתב הרמ"ע מפאנו בתשובה (סי' קז) שרה"ג מספקא ליה ועשה כמה תפילין, או שבצעירותו עשה אחד ולאחר מכן חזר בו, עיי"ש, לפי הנ"ל אין נראה כן, דהעיקר כמו שמצאנו לו במפורש בהלכותיו. ואדרבה מזה שלא כתב שם שיש צד לעשות אחרת, נראה דפשיטא ליה כן מתחילה ועד סוף. ורה"ג בפירושו לכלים (פי"ח מ"ח) [וכ"ה בסתמא בערוך ערך קץ] כתב: "יש לתפלה של ראש ד' בתים ומכניס לתוכו ד' פרשיות שמע והיה אם שמוע וקדש והיה כי יביאך" עיי"ש. וודאי שלא נתכוין לכתוב כך את הסדר של הכנסת הפרשיות, דזה דלא כמאן, וא"כ ליכא למילף מיניה מידי. ומעתה גם מה שכתבו האו"ז והרא"ש ועוד שגם דעת רב שרירא גאון כר"ת - אינו נראה, דודאי רה"ג לא חולק על אביו רב שרירא גאון, ואדרבה אפשר לומר בודאות שדעת רב שרירא גאון כרש"י וכבנו רה"ג.

עוד כתבו תוס' (במנחות לו) ואו"ז (סימן תקנח) ועוד (ראשונים הנמשכים אחר בעלי התוספות) שדעת ר"ח בסנהדרין (פ"ט ע"א) כר"ת, שפירש בהא דאין הפרשיות רואות בית החיצון פסולות דהיינו קדש ושמע, עיי"ש. אולם לפנינו איתא לפירוש ר"ח לדף זה וליתא למילים אלו אלא העתיק הגמ' כצורתה, וכ"כ השואל בשו"ת הרשב"א המיוחסות (סי' רל"ד) שלא מצא כן בפירושו לסנהדרין, ודלא כמו שהביא בשמו [ושם נראה דקאי ארה"ג, ואולי חסר שם מילה וצ"ל וכן פירש ר"ח, ודוק].

ובדעת הרי"ף. הנה הרמב"ם בתשובתו כתב שגם הרי"ף טעה אחר חיבורו של ר' משה מקורטובה ובתשובה שכתב בעניין מעשה התפילין כתב היות באמצע עיי"ש. אולם, המגדל עוז כתב שדעת הרי"ף כדעת הרמב"ם, עיי"ש, ועל פי דבריו כתב כן גם בספר יסוד משנה תורה לר"י אלבוטני (משנת רע"ה) שדעת הרי"ף והר"י

אבן גיאת והר"י מגאש והרמב"ם כדעת רש"י עי"ש, ואע"פ שהדברים מטים יותר כדכתב הרמב"ם בשם תשובת הרי"ף - מ"מ אין הדבר ברור ממש בדעתו.

והרחיד"א בשם הגדולים (ערך ירושלמי) כתב שבפירוש ספר יצירה לראב"ד כתב שבירושלמי קדשים איתא הויות באמצע עי"ש, ומקורו הוא מהגהה בתיקוני הזוהר לדף ט' ע"א שנדפס בקושטא שנת ת"ק שכתב דברים אלו עי"ש (וכפי שכבר כתב לנכון בפירוש מתוק מדבש על הזוהר שם). אולם כבר העירו (בפירוש באר לחי רואי על תיקוני הזוהר שם ועוד) שלפנינו לא נמצא כן בפירוש ספר יצירה לראב"ד, ולענין הירושלמי המובא בתיקוני הזוהר - עי' לקמן.

ומה שנמצא בזמנינו במערות קומראן תפילין כדעת ר"ת - עי' בתורה שלימה במילואים לפרשת כי תשא (סי' א') שהם שייכים לכת הצדוקים או האסיים, ואין להוכיח מהם כלום.

ובשו"ת דברי מנחם (סי' טז) כתב שכעת נתגלה במערות שבמדבר יהודה בואדי מורבעאת פרשיות תפילין כדעת רש"י, ובמערה אחרת כדעת ר"ת, וכתב שזוהי מחלוקת קדומה עי"ש, אולם אין נראה כן, דהא בתלמוד בבלי שלנו וכן במסכת תפילין ובמכילתא לא מובא מחלוקת כלל בענין זה, ונראה שהיה פשוט לחז"ל הסדר אלא שהראשונים נחלקו בביאור הגמ' וא"כ ע"כ שאחד מהתפילין הנ"ל פסולות הם, שהרי ודאי שאם היו מראים לרש"י ב' תפילין אלו היה אומר ששל ר"ת פסול, וכן אם היו מראים לר"ת היה אומר ששל רש"י פסול, דבגמ' יש רק פירוש אחד, וע"כ נראה שאין להסתמך על מציאה זו להוכיח כצד מסוים במחלוקת הנ"ל. ועוד יש להוסיף מה שכתב בספר זיהוי קלף התפילין (מהדורת טיוטא, אלול תשע"ז, עמ' 113) שאין זה מוכרח שהתפילין הנ"ל מסודרות כדעת ר"ת, עי"ש, ולפ"ז אדרבה מוכח רק כדעת רש"י ולא כדעת ר"ת, אלא שכבר כתבנו שאין להסתמך על ממצאים אלו.

וא"כ נמצא שהדעה הברורה יותר בחז"ל ובגאונים ובקדמונים היא כרש"י, וכדעת ר"ת לא נמצא בצורה ברורה ומפורשת אלא סמוך מעט לפני זמנו.

אולם דעת רוב הגאונים והראשונים כדעת רש"י והרמב"ם שנתינתם בתפילין כסדר כתיבתם בתורה:

כ"נ דעת הלכות קצובות (עמ' 149) שכתב שלוקח ד' עורות וכותב עליהם קדש והיה שמע והיה וכתב וז"ל: "ומשים כל פרשה ופרשה ארבעתן באותם ארבע

השינים של שליל ויושבים כסדרן כמו שאמרו חכמים כדי שלא יתחלפו הפרשיות אלא כאו"א במקומה בימין ובשמאל ובאמצע כתיקונה" ע"כ [ותלמיד רש"י בספר הפרדס (הלכות תפילין) ושבלי הלקט (הלכות תפילין) שהעתיקו הוסיפו כסדרן 'קדש והיה כי יביאך שמע והיה, שלא יהו הויות באמצע אלא כסדרן' ע"כ, ויתכן שלפנינו נשמט בטעות הדומות, ויתכן שרש"י הוסיף כן מדעתו], ופשטות הדברים שמניחם כסדרן בתורה, דאם לא – היה לו לפרש, ועוד שבהמשך, לגבי תפילין של יד, כתב וז"ל וכותב בחתיכה אחת ד' פרשיות ביחד קדש והיה שמע והיה וכו' עי"ש, ומבואר שהסופר כותב אותן כסדרן ולא משאיר מקום חלק וכו', כמו שעושים לדעת ר"ת, וא"כ מבואר שעכ"פ בתפילין של יד דעתו כרש"י, וגם בתפילין של ראש נראה כן מדבריו, וכנ"ל. וכן מתבאר מדברי מדרש שכל טוב בסוף פרשת בא, שהעתיק בסתמא את דברי הלכות קצובות כלפנינו עד שלא יתחלפו הפרשיות, והוסיף ת"ר כיצד סדרן קדש לי והיה מימין הקורא וכו' שמע והיה אם שמוע משמאל הקורא וכו' בלישנא אחר אמרי לה קדש לי בתחלה בבית ראשון מימין, והיה כי יביאך בבית שני בצדו באמצע, שמע ישראל בצדו באמצע והיה אם שמוע בבית רביעי משמאל וכו' כיצד מתחיל מן והיה אם שמוע מלתתא וסליק לעילא ואתי לאפי בי רצועה ונפיק לתתא ועקים בין שמע לוהיה כי יביאך ונפיק לעילא דבין שמע לוהיה כי יביאך וכו' עי"ש (וזה ממש כדברי רה"ג בהלכותיו, אלא שהוא כתבם בלשון הקודש והוא בארמית), הרי דס"ל לעיקר כדעת רש"י, ונראה שהוא מפרש כן גם בדעת הלכות קצובות, ומה שכתב בלישנא אחר וכו' – אין זה מחלוקת, אלא שהוא מבאר את דברי הגמ' בצורה ברורה יותר, ודוק.

וכן מתבאר מדברי מסכת תפילין (פ"א הי"א), דאיתא שם: "תפלה של ראש נכתבת ד' פרשיות קדש והיה שמע והיה וכן של יד אלא שהוא עושה של יד פרשה אחת" עי"ש, והנה הראשונים (התוספות במנחות לו, וכן שאר הראשונים שעסקו בסוגיא זו) הביאו כע"ז מהמכילתא, ודחו דמיירי בכתיבה ולא בהנחה. אולם, במסכת תפילין קשה לומר כן, דהא מסכת זו באה לפרש את דיני התפילין בפרטות, ואם יש חילוק כזה הו"ל לפרש, ועוד שמפורש שם 'וכן של יד' ומבואר שבשל יד ג"כ הסדר הוא כנ"ל, וזה דלא כדעת סה"ת (בסימן רו) וסיעתו, שגם בשל יד פליג ר"ת (עי' לקמן), וא"כ נקוט מיהא חדא, שעכ"פ בשל יד ודאי שאין הלכה כסה"ת וסיעתו.

זו גם השיטה המצויה בפירוש המיוחס לר' גרשם בפירושו למנחות (ל"ה ע"ב), וכמו שהביא הרי"ד בספר המכריע ערך פ"ו (ולפנינו ליתא לפירושו לדפים אלו). וכן דעת ר"ש בר' נתן בסידורו (עמ' קנ"ג) עי"ש, וכן דעת רבינו אליקים בפירושו למנחות, וכמו שהביא האו"ז (סי' תקנ"ח). כן היא גם דעת הלקח טוב (ס"פ בא) שכתב 'סידורן' קדש והיה שמע והיה וכו' עי"ש, וכפי שכבר כתב לדייק הגרמ"מ כשר בתורה שלמה (שם אות רט"ז) עי"ש, וכ"ד ר"י בן מלכי צדק בפירושו לכלים (פי"ח מ"ח, והביאו הרי"ד שם), וז"ל: "בית ראשון קדש לי בית שני והיה כי יביאך בית שלישי שמע בית רביעי והיה אם שמוע" ע"כ. וכ"ד ר"ש בן פרחון במחברת הערוך (ערך טף) וז"ל: "כותבין ד' פרשיות קדש לי והיה כי יביאך שמע והיה אם שמוע כל אחת ואחת בבית אחד" ע"כ. וכ"ד ר' מיוחס בפירושו לדברים עה"פ וקשרתם לאות על ידך, וז"ל: "וכך סודרם והיה אם שמוע בבית החיצון שמימין המניח ובשני לו שמע ובשלישי והיה כי יביאך וברביעי קדש וכו'" עי"ש. וכן האריך העיטור בדף נ"ז ע"ג וע"ד וסיים: "וקרוב אני לפסול כל התפילין המונחין הויות באמצע וכו' ובדקתי בתפילין ישנים מנרבונא ותפילין שבאו מדרעא מתא ומצאתי כדבריי, עכ"ל ועיש"ב. ולקמיה הביא את דברי רה"ג בהלכות תפילין, וכתב שגם מדבריו רואים דלא מניחין הויות באמצע, עי"ש. וכבר הביא הב"י בסי' ל"ד שכ"ד ר' יונה, הרמב"ן והרשב"א. וכ"ד הרלב"ג בפירושו לדברים וז"ל: "ולפי שהסודר אשר להם בתורה הוא שתהיה ראשונה פרשת קדש ושניה והיה ושלישית שמע ורביעית והיה וכו' ידענו שהוא מחויב שיהיה סודרן כן וכו'" עי"ש. וכ"ד הרי"ד בספר המכריע (סי' פ"ו) עיש"ב, וכ"ד ריא"ז בהלכות תפילין. וכ"ד ר' שמחה שהביא הגמ"י. וכ"ד החינוך (מצוה תכ"א) עי"ש. וכן העתיק שבלי הלקט בעמ' 384 שמוש תפילין ועשייתן של רש"י ושסדר הפרשיות כסדרן עי"ש. וכן בחדושי מנחות המיוחסים לרשב"א כתב כדברי רש"י עי"ש. וכן ר"י עניו (הריב"ן) בפירושו להלכות תפילין הביא מחלוקת רש"י ור"ת וסיים: "ודברי רש"י נכוחים למבין" ע"כ. וכ"ד ספר הבתים בספר המצוות שלו (מצוה ז') וז"ל: "אמנם סדר הפרשיות לפי דעת רבינו משה ורוב הגאונים קדש והיה שמע והיה וכו'" עי"ש. וכן המאורות בפירוש הלכות תפילין הביא את מחלוקת הרמב"ם ור"ת וכתב: "ופירוש הר"ם נראה, ומנהג ארצות אלו כדעת הר"ם" עי"ש, וכ"ד ר' מנחם בפירושו לרמב"ם עי"ש.

והראשונים הביאו ראיה לרש"י מהמכילתא, והתוס' דחו שהכתיבה שונה מסדר ההנחה וכו' (כנ"ל). אולם כבר כתב הרשב"א (בתשובה שהביא הבית יוסף) ששינויים אלו דחוקים הם ואין השכל מקבלם ואין ראוי לדחות דברים פשוטים על דחוקים כאלו וכו' עי"ש. וגם האו"ז הנ"ל הביא את הראיה מהמכילתא, וסיים ולא מסתבר כלל לדחות דבכתיבת הסופר קאמר אבל אין קובען בתפילין כסדר הזה – אין נראה כלל לומר כן עי"ש.

וא"כ נמצא שדעת רוב הראשונים כדעת רש"י והרמב"ם בסדר הפרשיות (וע' להלן ראשונים שכתבו כן ע"ד הקבלה).

והנה יש ראשונים שלא הכריעו במחלוקת זו, ומהם ראבי"ה (סי' א' קנ"א), או"ז (שם), תוס', סמ"ג, סמ"ק, רא"ש (שהובאו בבי"י), אהל מועד (דף קי) ועוד. ועפ"ז כתבו סה"ת, סמ"ג, סמ"ק, רא"ש (צויינו בבי"י) להניח ב' זוגות, וכן נהג מהר"ם, וכדי שלא תהא ברכה לבטלה כתבו להניח ביחד או להניח אחד מהם, ומיד לאחריו להניח את השני ללא הפסק, כדי שהברכה תחול גם על השני – עי' בדבריהם. אולם, מנהג העולם לא היה כן, אלא שהיו מניחים רק את של רש"י, ואף מי שהיה מפורסם בחסידות לא היה מניח של ר"ת, וכמו שכתב הרמב"ם בתשובתו ש"כל אנשי המזרח וכל אנשי ארץ הצבי הקדמונים סוברים כן וכו' ומעשה רב שבני א"י כולם זהירים במצוה זו כסדר התורה כתבו איש מאיש" עי"ש. וגם הסמ"ג, לאחר שהעתיק בסתמא את דברי סה"ת שיר"ש יניח ב' זוגות, סיים: "ומ"מ נהגו בארץ אדום ובארץ ישמעאל כדברי רבינו שלמה וכדברי ר' משה וגם שלחו כתב מא"י שנפלה בימה" וכו' עי"ש. ונראה מדבריו שלמנהג זה א"צ להחמיר להניח ב' זוגות, וכ"נ גם מדברי השטמ"ק במנחות (ל"ד ע"ב אות ז'), שהביא את המחלוקת וכתב שיש שמניחים ב' זוגות וכו', ולבסוף סיים: "ונהגו העולם כדברי רש"י" עי"ש, ונראה שלמנהג זה א"צ להניח ב' זוגות [והנה בפסקי תוס' מנחות (אות צ"ב בסופו) איתא: "בנהרדעא ובירושלים מצאו ב' זוגים, אחת כרש"י ואחת כר"ת", ע"כ. ויש לעיין בזה, דהא קבר יחזקאל הוא בבבל כנודע, וא"כ מסתמא שם הניחו כרש"י, ובירושלים כתב הרמב"ם שנהגו מדור דור להניח כרש"י]. וגם מהרי"ל (שהובא בבית יוסף) העיד כן שנוהגים כרש"י ולא מניחים ב' זוגות, אלא שכתב שמי שמפורסם בחסידות וכו' יניח ב' זוגות. אולם, חכמי ספרד לא סברו כן, אלא היו מניחים זוג אחד של רש"י, אף שהיו מפורסמים בחסידות, כיון שכך היה המנהג, והם נקטו

זאת להלכה ברורה ולא חשו לדעות החולקים, ובפרט שהמכילתא והשמושא רבה מסייעים לדעה זו, וכנ"ל.

ולענין תפילין של יד לדעת ר"ת:

הנה הב"י הביא את דברי הסמ"ק, שכתב שרק בתפילין של ראש נחלקו, אבל בשל יד לא נחלקו. וז"ל הסמ"ק: "בהנחתם בבתים 'של ראש' נחלקו בו אבות העולם וכו' ומ"מ בתפילין של יד לא נחלקו וא"כ טוב לברך בשל יד, ולשים של ראש בלא ברכה וכו'" עי"ש, ורבינו פרץ בהגהותיו דן בדבריו, וכתב דס"ל לסמ"ק שבשל יד אינו מעכב הסדר בדיעבד, עי"ש, אלא שהוא לא הכריע בזה, האם כדעת הסמ"ק או כדעת ר' ברוך שהביא שם, שגם בשל יד חלק ר"ת. והנה הב"י כתב בפשיטות שדעת שאר הראשונים שלא כדעת הסמ"ק. אולם, נראה שאין זה מדויק, דאדרבה מצינו לרבים מהראשונים דס"ל כדעת הסמ"ק, וכבר עמד בחלק מהדברים בספר עמודי הארזים על היראים (סי' ט"ז).

הארחות חיים (תפילין, סוף אות כו) העתיק את דברי הסמ"ק, והיראים כתב וז"ל: "צא ולמד סדר הנחתן בארבע בתים 'בתפלה של ראש' וכו'" עי"ש, וכע"ז הלשון במנהיג נוסח ג' עי"ש, ומבואר כסמ"ק. והר"י מלוניל בהלכות תפילין כתב וז"ל: "כיצד סודרן לתפילין שבראש קא בעי שיש בו ד' בתים כיצד יסדרם מי אמרינן כסדר שכתובין בתורה או לא" עי"ש, ומבואר שבתפילין של יד, שאין בו ד' בתים, פשיטא שסודרן כסדר האמור בתורה (אלא שצ"ל שאינו מעכב בדיעבד, כדהוכיח ר"פ מהגמ' הנ"ל). וכן בתמים דעים (סי' ע"ט), בתשובת ר"א אב"ד, כתב וז"ל: "כך נהגו אבותינו שהיו אנשי מעשה שהיו קובעין הויות מלגאו 'בבתים של ראש' וכו'" עי"ש, וכן חכמי לוניל בשאלתם לרמב"ם כתבו: "יורנו מה שאמור בפרק ג' כיצד סדר פרשיות 'בתפלה של ראש' וכו'" עי"ש, הרי ששאלו רק על תפילין של ראש, והרמב"ם השיב להם ולדברי הכל תפילין של יד וסדר פרשיותיה על סדר התורה וכו' עי"ש, וכן הריא"ז, שדעתו כרש"י, כתב וז"ל: "פרשיות הללו סודרן 'על ראשו' עד שיקרא אותן העומד כנגדו וכו'" עי"ש, ומבואר שהמחלוקת היא בשל ראש דוקא. וכ"ה באהל מועד (דף ק"י ע"א) וז"ל: "יר"ש יוצא ידי שתיהן שיש מקום בראש להניח ב' תפילין ובתפלה של יד אין מקפידין וכו'" עי"ש. וכן העיטור כתב כן בפשיטות, עד שהקשה על דעת ר"ת, וז"ל: "אכתי ק"ל מ"ש דתפילין של ראש דבעינן הויות באמצע ובשל יד לא, דאי כתיב הויות באמצע לאו כסדרן כתיב

וכו" עי"ש, הרי שלא עלה על דעתו להשאיר מקום ריק ולכתוב שמע ולחזור ולכתוב והיה אלא בשל יד כתבין כסדרן ממש גם לר"ת וסיעתו. וכן בדברי ר"י אלברצלוני, בהשגתו על שימוש רבה וכן בדברי האשכול, נראה דקאי רק אתפילין של ראש.

יתר על כן, מכך שלא כתבו חידוש זה בתפילין של יד, שצריכים להניח מקום ולחזור ולכתוב והיה במקום הריק וכל כי האי הו"ל לפירושי, אע"כ שכונתם כנ"ל, שלא נחלקו בתפילין של יד מעולם, ועי' לקמן שכן מתבאר מדברי מסכת תפילין, שעכ"פ בשל יד העיקר כדעת רש"י עי"ש. וא"כ נראה שאדרבה סה"ת, שחידש שגם בשל יד נחלק ר"ת ונמשכו אחריו הסמ"ג והרא"ש – דעה יחידאה הם, ורוב הראשונים לא ס"ל כן בדעת ר"ת, וא"כ גם המחמירים כר"ת א"צ להחמיר בשל יד, דלגבי זה הוי דעת יחיד, וכמו שלא מחמירים במחלוקות אחרות, ודוק.

ב.

בירור דעת המקובלים והזהר

הנה רבינו האר"י כתב טעם בסוד להנחת ב' תפילין יחד עפ"י הזוהר בפרשת פינחס ברע"מ עי"ש. ועפ"ז נהגו חכמי הספרדים בדורות האחרונים להניח ב' זוגות והחמירו בזה מאוד כנודע. והנה אע"פ שאין משיבין את האר"י וכ"ש שאין לנו יד ושם בקבלה – מ"מ בנ"ד צ"ע, דהא כמעט בכל המקומות בזוהר איתא להדיא כדעת רש"י, וכן הבינו המקובלים הקדמונים, וכבר עמד ע"ז בקצרה הר"ב פני משה (הכהן) בסי' זה וז"ל: "עי' בזוה"ק בפרשת בא (דף מ"ג ע"ב) בר"מ, ובזוהר פרשת ואתחנן (דף רס"ב ע"א וע"ב) ובתיקונים דף ט' (ע"ב) ודף נ"ה ע"ב וס"ה ע"ב שאמרו שם בהדיא כסברת רש"י והרמב"ם, והתימה מהמקובלים שכתבו שצריך שתיהם. ואח"כ ראיתי להרב חיים שאל שכתב שנוסחת התיקונים נוסחה מוטעית עי"ש, ולא ידעתי מה ישיב לדברי הזוהר הללו שכתבתי ע"כ. ויש להוסיף עוד מקומות בזוהר והם משפטים קי"ט ע"ב, זוהר חדש תיקונים פרשת חיי שרה (עמ' 238), הקדמת הזוהר דף י"ג ע"ב. וכן המקובלים הקדמונים כתבו כן בפשיטות ומהם ר' בחיי והריקאנטי בסו"פ בא כתבו שעפ"י הקבלה הסדר הוא כנ"ל, וכ"כ

התולעת יעקב ואגודת אזור, וכן בספר שערי צדק למהר"י ג'יקאטיליה (בסופו), ובמגדל עוז כתב: "וכבר העיר עלינו רוח ממרום ומצאנו מדרש נסתר ונעלם והוצרכנו לשנות מה שהורגלנו ותפסנו והחזקנו בכסדרן, כן נהגו רבותינו האחרונים ז"ל שלמדונו חכמה הרשב"א והריב"ט מפי הרב החסיד ר"י בן הראב"ד ועפ"י הרמב"ן ע"כ, וכתב הרד"ל במאמר קדמות הזוהר (דף ה' ע"א) שכוונתו לספר הזוהר, שברוב המקומות מבואר כסדרן, כדעת רש"י וסיעתו עי"ש, וכ"כ ר"ש לביא בביאורו כתם פז בהקדמת הזוהר בדף ל"ח ע"ד פיקודא עשיראה לאנחא תפילין וכו' שהאריך בסדר הפרשיות וכתב וזו היא סברת רשב"י ע"ה כפי קבלתו להיותם נכתבים על סדר הכתוב בתורה להיות כל פרשה ופרשה מיוחדת לאותיות ההויה על סדרם וכו' (והביא שם מדברי המגדל עוז הנ"ל) עי"ש ב.

אלא שיש ב' מקומות בזוהר שמוזכרת בהם סברת ר"ת. אחד מהם הוא מה שהביא רבינו האר"י מרע"מ פנחס קנ"ח ע"א "תפילין דיליה כסדר הויה (כרש"י) וכו' אבל בעלמא דאתי הויות באמצע וכו' ובגין דא אוקמוה מארי מתניתין דאית ברישא אתר לאנחא ב' זוגי דתפלי" עי"ש. ובתקונים בהקדמה דף ט' ע"א "אוקמוה מארי דתלמודא ירושלמי" הויות באמצע. ובדף ט' ע"ב שם "הויה ד' פרשיות וכו' (כרש"י) ואית דאמר הויות באמצע וכו'". ובדף ק"א שם "מסיטרא דאימא אינון הויות באמצע ובגין דלא בקיאיין אלין דדרא בתראה שויין תרי זוגין דתפלין מספיקא (דלא ידעין ברזא דא דתרוייהו אצטריכו)" ע"כ. והנה בדברי התיקונים הנ"ל יש עיקולי ופשוטי, דהא מדבריהם בדף ט' ע"א אוקמוה מארי דתלמודא ירושלמי מתבאר שזוהי מחלוקת הבבלי והירושלמי, וכ"נ מדבריהם בדף ט' ע"ב 'ואית דאמרי' הויות באמצע, ומבואר שזו מחלוקת. וכ"כ הרמ"ק בספר אור יקר (תקו"ז, כרך ב' עמוד כ"ו) וז"ל: "ובגין דלאו - נ"ל שהיא הגהה מבחוץ ואפשר נמי שגם בדורם נפל מחלוקת בענין זה" עי"ש. ובדף ק"א יש גירסאות שונות, דהיעב"ץ גרס ללא הסוגריים הנ"ל, ולפ"ז אתי שפיר למה דאיתא בדף ט' שזוהי מחלוקת ומחמת

ג). הנה הרמ"ק באור יקר (תיקונים, ח"ג עמ' י"ג) גרס אוקמוהו הויות באמצע ללא המילים 'מארי דתלמוד ירושלמי', ובהגהות מהר"ש אריה, שנדפסו בספר יוסף בחירי (עמ' תקי"ד), כתב וז"ל: "גם שם בהקדמה אמרו שבירושלמי יש הויות באמצע, והנה זכורני שבא לידי ירושלמי א' ובדקתי אחר דבר זה ולא מצאתי כדבריהם, גם אין ירושלמי על סדר זבחים וכו' עי"ש, ובודאי שאין אלו דברי רשב"י אלא דברי אחד הראשונים כנודע - עי' במטפחת ספרים, ואכמ"ל.

הספק מניחים ב'. אולם הרחיד"א בשו"ת חיים שאל (סי' א') הביא את גירסת הרמ"ז שגורס את הסוגריים הנ"ל, ולפ"ז תרוייהו אמת. אולם, יקשה על זה מהתקו"ז בדף ט' הנ"ל, שזוהי מחלוקת.

ולענין הרע"מ בפרשת פינחס - הנה הרמ"ק באור יקר (חלק ט"ז עמ' מ') כתב בביאור הרע"מ הנ"ל: "שאם ירצה אדם יוכל להניח ב' תפילין וכו' ולהיות שני שולחנות שני עולמות עולם הזה ועולם הבא, דהיינו שני שולחנות, אין כל אדם ראוי ליחוד זה ואינו זוכה לשתי שולחנות, ולכך עתה בזמננו זה אין כל אדם זוכה לשתי שולחנות ואנו מניחים שולחן אחד, דהיינו תפילין דעולם הזה שהוא כסדרן, וכן נראה מוסכם בתיקונים שיותר טוב אלו שהם רחמים ויחוד מאשר הויות באמצע שהם דין" עי"ש. וזה מתאים למה שהביא מהר"ש שער אריה (שהוכח בספר יוסף בחירי עמ' תקט"ז) עדויות על הרמ"ק ומהר"ם גאלאנטי ועוד חכמים שלא הניחו ב' תפילין עיש"ב, וע"ע בביאור הגר"א שם מה שפירש בזה. וא"כ אין ראיה כלל מהזוהר דס"ל להניח ב' תפילין לכל אדם, וכמו שכתבו כל מפרשי הזוהר הקדמונים, שהעיקר כדעת רש"י וסיעתו.

וע"כ שפיר מנהג העולם מדורות הראשונים ועד זמננו, שמניחין רק של רש"י ולא מחמירים כדברי ר"ת, ולא חוששים בזה לספיקא דאורייתא, הן עפ"י הפשט, כדעת רוב מנין ובנין של הגאונים והראשונים וכפשטות הסוגיות וחז"ל, ולא שייך בזה ח"ו אפילו סרך ספק של קרקפתא דלא מנח תפילין, והן עפ"י הקבלה, וכדעת הרמ"ק והגר"א בענין זה וכנ"ל.

אלא שהשו"ע פסק עפ"י מהרי"ל, שמי שמפורסם בחסידותו ויר"ש יניח ב' זוגות (אע"פ שכבר הבאנו לעיל ששא"ר דפשיטא להו המנהג לא כתבו כן), ובדורות האחרונים התפשט המנהג יותר עפ"י דעת רבינו האר"י דס"ל ששניהם אמת, ועפ"י החזיק מרן הגרע"י זצ"ל שכיון שכבר פשט המנהג אין בזה משום יוהרא, וגם לפי הפשט ראוי לכל אדם להניח ב' זוגות. אולם נראה שאינו כן, וכמו שנבאר.

ג.

מדוע אין ענין להניח תפילין דר"ת במתכונתם בזמננו

הנה השו"ע כתב שכשמניח ב' תפילין יחד צריך להתנות שמה שאינו אמת הוא כרצועות בעלמא כדי שלא יעבור בבל תוסיף. והבה"ל (סי' לד"ה יניח), מרן הגרע"י (בשו"ת יבי"א ח"א סי' ג), האול"צ (ח"ב פ"ג תשובה ח) ועוד, כתבו שגם במניח זה אחר זה צריך להתנות ולומר שמה שאינו אמת הוא כרצועות בעלמא כדי שלא יעבור בבל תגרע עי"ש, וזה צע"ג, א"כ איך יכול לברך על של רש"י בעוד שרגע לפני כן אמר שאם של רש"י אינו אמת הוא כרצועות בעלמא ולאחר מכן מברך עליו, והרי ברכה לבטלה חמורה יותר מבל תוסיף או בל תגרע דהרי לא עבדינן ס"ס בברכות והעולם נודעזע כשאמר הקב"ה לא תשא, משא"כ בשאר לאוין עבדינן ס"ס, וא"כ אם כלפי בל תגרע דעת רש"י אינה מוחלטת, ואנו מתנים שאם רש"י אינו אמת הוא כרצועות בעלמא, איך כלפי הברכה יכול לברך, והרי יש צד שמניח כעת רצועות בעלמא, ואם סמכינן אמנהג, א"כ ה"ה לגבי המצוה עצמה ג"כ נסמוך על המנהג.

ועוד נראה שלדידן אין טעם להחמיר כר"ת, משום שכדי שהתפילין יהיו כשרות לא מספיק שרק הפרשיות יהיו בסדרן, אלא יש עוד מכלול של הלכות שמעכבות שבלעדיהן התפילין פסולות, ומצאנו עוד מחלוקות בעשיית התפילין שעולה מדבריהם שלדעת רוב הראשונים דס"ל כר"ת בסדר הפרשיות – התפילין שלנו פסולות, וכמו שנבאר.

נחלקו הראשונים גבי עשיית הדיו אם כשר כששמים בתוכו עפצים או לא, שהב"י בסי' ל"ב (סעיף ג) הביא את דברי ר"ת, סה"ת וסמ"ג שדיו בעפצים אינו נקרא דיו ופסול, ויש להוסיף שכ"ד היראים (מצות תפילין, סימן טז במהדורות הישנות), האו"ז (תקפב) והאגודה (נדה אות יא), ואנן לא קי"ל כן אלא כדעת רוב הראשונים שמכשירים וכתבו שכך המנהג וכך פסק השו"ע שם, וכן המנהג כיום, וא"כ תפילין שכתובות בדיו שיש בו עפצים פסולות לדעת ר"ת גופיה והראשונים הנ"ל דעימיה.

ויש עוד מחלוקת בענין לטטפת.

המנחת שי בפרשת עקב האריך בזה והביא ד' דעות בזה:

דעת רש"י שבפרשת כי יביאך ופרשת שמע לטטפת חסר, ובפרשת והיה אם שמע לטוטפות מלא. ויש להוסיף שכ"ד הר"י מלוניל בריש הלכות תפילין, ריבב"ן שם, ראב"ן בסנהדרין (בתחלת המסכת), וכ"נ דעת האשכול עמ' 189, שכתב (גבי מזוזה) קדמאה לטטפת חסר, בתראה לטוטפת מלא, ונראה שבתראה מלא לגמרי לטוטפות מדכתב בסתמא, וכמו שהרמב"ם בהלכותיו חילק תמיד בין מלא וחסר סתמא, שהוא בכל המלה, לבין מלא או חסר ו קדמאה וכדומה, וכן בעמ' 222 בהלכות תפילין הביא את הגירסא לטטפת לטטפת לטוטפות עי"ש (וכרש"י הנ"ל), וכן בעמ' 226 גבי תגין כתב טט דלטטפת לטוטפות עי"ש, ומבואר מכל הני שבעל האשכול ס"ל כרש"י, הן בזהיה אם שמע שהוא מלא לגמרי והן בזהיה כי יביאך שהוא חסר לגמרי. וכן ראבי"ה בריש הלכות מזוזה כתב קדמאה לטטפת בתראה לטוטפות, ובריש הלכות תפילין העתיק את הגמ' בסנהדרין לטטפת לטטפת לטטפות עי"ש, ועכ"פ מבואר מדבריו שלטוטפות דוהיה אם שמע מלא ו' לאחר הפ', ולטטפת דוהיה כי יביאך חסר לגמרי.

דעת ר"ת והרא"ש, שהביאו הטוב"י, שלטטפת דוהיה אם שמע חסר, ויש להוסיף שכ"ה באגודה במנחות (אות י) שמע והיה אם שמע לטטפת, והיה כי יביאך לטוטפת ואין ו' בין פ' לת' עי"ש. והיראים ג"כ דעתו כדעת ר"ת אלא שיש שם ט"ס - עי' בתועפות ראם אות ל"ה. וע"ע בספר הישר (חלק החידושים סי' רנ"ג), ודבריו (של היראים) צ"ע ותיקון. וע"ע בסה"ת (סי' ר"ה) בשם ר"ת שכתב בפרשת והיה כי יביאך ולטוטפת, שמע לטטפת, והיה אם שמע לטוטפת (כרמב"ם), ולפ"ז כל מה שחלק על רש"י זה שאין לטוטפות מלא, וצ"ע.

ודעת רוב הראשונים, וכ"ה המסורה שלנו, כדעת הרמב"ם (פרק ב מתפילין) שבוהיה כי יביאך ובוהיה אם שמוע לטוטפת ובשמע לטטפת, וכמו שהביא המנחת שי שם, וכ"ה מנהגנו.

וא"כ בפרשת והיה אם שמוע, דאנן כתבינן מלא לאחר הט', הרי שלדעת ר"ת, יראים, רא"ש ואגודה, שהוא חסר ו' לאחר הט', התפילין פסולות, ועוד דעת הר"י

מלוניל, האשכול וראבי"ה שלטוטפות הנ"ל מלא לגמרי גם אחרי הפ', וגם לדעתם תפילין דידן פסולות.

והנה בספר מנחת כהן (לר' יהודה כץ, פראג תקמ"ח) על מסכת מנחות (ל"ד סע"ב) והחסד לאלפים (סו"ס ל"ו) כתבו שבאמת בתפילין של ר"ת צריך לכתוב בדיו ללא עפצים וכן לטטפת חסר ו' לאחר הט' עי"ש, אולם הרבה אחרונים כתבו שא"צ לנהוג כן, דלא חיישינן לר"ת בסברא יחידאה, עי' במגן גבורים ובתורת חיים (סופר) ובמקדש מעט בסי' ל"ד, וכן נוהגים כיום. אולם, לפי מה שכתבנו אין זו סברא יחידאה אלא כמעט כל הראשונים דס"ל כר"ת (הן בודאי והן מספק) ס"ל באחת מהמחלוקות הנ"ל כר"ת, ולדבריהם תפילין דר"ת שלנו פסולות הם, או מחמת עפצים או מחמת חסרות ויתרות, ומצאנו רק מעט מהראשונים, ומהם הר"י אלברצלוני, הר"מ מקורטובא והר"י טוב עלם שהעידו שהם סוברים כר"ת ואין לנו ידיעה מה ס"ל במחלוקות האחרות, ולדבריהם אפשר שיוצאים יד"ח בתפילין של ר"ת. אולם, לדעת רוב בנין ומנין של הראשונים שעומדים בשיטת ר"ת אין טעם להחמיר בתפילין דידן, דהא פסולות הם, ואין לומר דאנן פסקינן בכל מחלוקת כדעת רוב הראשונים ולכן אנו עושים כן, דהא אין אנו יכולים להמציא תפילין מדעתנו, דהא אין אנו בעלי דעה שנוכל להכריע בכל מחלוקת ולהמציא תפילין שלא היו ולא עשו כמותם הראשונים עצמם, ודוק היטב בזה [ועי' בכעי"ז בב"י ביו"ד סי' קצ"ו גבי בדיקה בהפסק טהרה עד מקום שהשמש דש, וכן במג"א בסי' תקט"ו סקכ"ד ובמחה"ש שם, ובספר תורת שבת סי' שי"ח סקל"ה, וברמ"א בחו"מ סי' כ"ה ס"ב בשם מהרי"ק, אע"פ שיש קצת מקום לחלק בין הנידונים מ"מ חזינן מכולהו שאע"פ שהמחלוקות שונות מ"מ אם בצירוף הכל לכולם שרי כ"א מטעמו - אין טעם להחמיר כב' השיטות, וא"כ ה"ה כאן, ודוק], וכ"ש בתפילין של יד, שדעת רוב הראשונים שגם ר"ת מודה שא"צ הויות באמצע, שאין טעם להניחם.

ואם עדיין יאמר האומר שאעפ"כ עדיף להחמיר לצאת יד"ח שיטות אלו - נראה שכלל לא פשוט דשרי להחמיר בזה.

ד.

מדוע יש ענין לא להחמיר כשיטת ר"ת

הנה ישנה סוגיא בתלמוד בכמה מקומות, שיש לה השלכה הלכתית רחבה, ואעפ"כ כמעט לא נידונה בספרי הפוסקים אלא במעט מהם, והיא להחמיר כחומרי דמר וחומרי דמר במקום דסתרי אהדדי, ונבאר את הדברים.

הנה בגמ' בעירובין (ו' ע"ב) ור"ה (י"ד ע"ב) וחולין (מ"ג ע"ב) איתא, שכשנחלקו ב"ש וב"ה, קודם שנקבעה הלכה כב"ה, הרוצה לעשות כב"ה או כב"ש הרשות בידו, ובלבד שלא יעשה כחומרי ב"ש וכחומרי ב"ה, דהוי הכסיל בחושך הולך, והיינו בתרי חומרי דסתרן אהדדי כגון שדרה וגולגולת, עי"ש.

והנה הר"ן בחידושיו לעירובין (ז' ע"א) כתב וז"ל: "היכא דסתרן אהדדי כלומר היכא דקי"ל דהלכתא כחד מינייהו כי הכא שהדבר ידוע שהלכה כב"ה ולפיכך אפילו ממדת חסידות לא עבדינן כתרי חומרי דסתרן אהדדי אבל במקום שהדבר ספק ודאי עבדינן כחומרי דמר וכחומרי דמר דבשל תורה הלך אחר המחמיר" ע"כ. אולם, יש לעיין בדבריו, דהא הגמ' מיירי לפני שנקבעה הלכה כב"ה, כמבואר שם, ושם לא ידוע שהלכה כב"ה ולכן הרוצה לעשות כב"ש עושה, דלאחר שנקבעה הלכה כב"ה, אף אם רוצה להחמיר כב"ש במקום דלא הוי חומרא דסתרן אהדדי אין לעשות כן, דב"ש במקום ב"ה אינה משנה, כמבואר בברכות ל"ו ועוד, וא"כ דבריו צ"ע.

אולם, בעצם מה שכתב שבמקום שהדבר ספק עבדינן כחומרי דמר ודמר אפילו כססתרי אהדדי – כן מבואר בעוד ראשונים: כ"כ בפשיטות תוס' בר"ה (י"ד סע"ב ד"ה הכסיל), שכשמספקא ליה הלכתא כמאן – מצי להחמיר כתרוייהו עי"ש, וכ"כ עוד בנדה (ל"ו ע"א ד"ה הלכתא ומ"ז ע"ב ד"ה הלכה), עפ"י הגמ' המפורשת שם דפסקינן הלכתא לחומרא כתרוייהו אע"פ דסתרי אהדדי, עי"ש, וכ"ה בתוס' הרא"ש וברשב"א בנדה שם ושם, וכ"כ סה"ת (סי' קכ"ה) וממנו הוא בסמ"ג (עשה נ') גבי אומר אמרו בגט עי"ש (והובא בשו"ת הריב"ש החדשות סי' ל"ד). וכ"כ הרא"ש בתשובה (כלל כ' סי' ט"ז), שכשאין פסק הלכה ידוע אלא דמספקא לן, עבדינן לחומרא בכל מקום, ואין בזה חומרי דסתרי אהדדי עי"ש, וכ"כ ראבי"ה (סי' קצ"ט), גבי הא דאמר ר' יוחנן בשבת ל"ד דהלכה כ' יהודה לענין שבת וכו' יוסי לענין

תרומה, וז"ל: "ואין זה תרי חומרי דסתרי אהדדי דמספק היה פוסק ויש דוגמא בפרק תפלת השחר בענין תפלת המנחה ותפלת הערב" ע"כ. וכן הריטב"א בעירובין ז' ע"א דעתו כן, שכתב: "גמריה אסתפק ליה פי' שלא היה לו מי שיברר לו האמת אבל מי שעשה חומרא דמר ודמר מפני שאינו יודע הדין אע"פ ששורת הדין כך יש לו לעשות מ"מ אכתי קרינא ביה שהוא כסיל הולך בחושך שהיה לו ללמוד ולא למד" ע"כ, ומבואר שאם יש לו ספק אמיתי כמאן לפסוק וא"א להכריע לא הוי הכסיל בחושך הולך, ועכ"פ לנהוג לחומרא צריך גם אם יכול לברר ולא בירר.

ומ"מ מבואר בדברי הריטב"א דהא דאמרינן הכסיל בחושך הולך היינו היכא שיכול לברר ואינו מברר ההלכה ומחמיר כדברי שניהם בחומרי דסתרי אהדדי, הלא"ה לא אמרינן הכסיל וכו'. אולם, מדברי הרשב"א בנדה (מ"ז ע"ב) מבואר אחרת, כי הוא כתב שם דלא אמרינן הכסיל בחושך הולך דמשום ספק היה פוסק כמר וכמר 'ולא להחמיר על עצמו' עי"ש, ומבואר דאמרינן הכסיל בחושך הולך היכא שידוע איך ההלכה אלא שרוצה להחמיר בחומרי דסתרי אהדדי. ולכאורה נראה נ"מ בין הרשב"א לריטב"א בדורות האחרונים, שא"א להכריע בראיות וכדומה בין הראשונים, אולם יש דברים שהמנהג הוא כדעה אחת וזוהי עיקר ההלכה, שלדעת הריטב"א מותר להחמיר כדעה השניה אף בחומרי דסתרי אהדדי, כיון שאין בכוחנו להכריע אע"פ שכך המנהג. אולם, לדעת הרשב"א, דתלי בבא להחמיר על עצמו, כיון שאנן נהגינן מעיקר הדין כדעה אחת, אם בא להחמיר על עצמו בחומרי דסתרי אהדדי הוי כסיל בחושך הולך, דהא אין לנו ספק בעיקר הדין דהא נהגינן כדעה מסוימת, אלא בתור חומרא רוצה להחמיר כמו הדעה השניה.

כ"נ לכאורה, אולם שוב בינותי שאין פשוט כן לפי הריטב"א, דהא כיון שהמנהג שנהגו הוא כאחד מהפוסקים ונהגו כן מקדמת דנא, א"כ הפוסקים ההם הכריעו שכך יש לעשות, ועפ"י זה הונהג במשך הדורות, וא"כ חשיב שידוע הדין ושוב הוי הכסיל בחושך הולך.

והמאירי בר"ה י"ד ובעירובין ז' כתב וזת"ד: אם יש מחלוקת שהחומרות סתרי אהדדי יש בחירה ביד התלמיד לפי שקול דעתו לפסוק כאחד בשני הדברים וכו'.

ואם פסק בשניהם להחמיר נקרא כסיל וכן הדבר עכשו אצלי בפסקי הגאונים וכו' עי"ש, ונראה מדבריו דפליג על הראשונים הנ"ל, אלא ס"ל דבמקרה של ספק לאדם יכול הוא לבחור לו צד אחד לפי שיקול דעתו ואין לו להחמיר כשניהם. וע"ע בדבריו בגיטין נ"ג ע"ב גבי הנוטע בשבת ובשביעית, שהוא פסק לחומרא כר' יהודה בשבת וכו"מ בשביעית שבין בשוגג ובין במזיד יעקור, והקשה על עצמו הרי הוי כסיל, ותירץ שגם ר' יהודה מודה בכה"ג עי"ש, ולשיטתיה אזיל. ובאמת שכן מתבאר גם מדברי הרשב"א והר"ן גופייהו במקום אחר, וכמו שנבאר: דהנה הרמב"ן בחולין מ"ד ע"א הקשה איך אמרינן בעירובין כל היכא דמשכחת תרי תנאי וכו' עביד כחומרי וקולי דמר וכו' והא תניא במסכת ע"ז ז' ע"א ששני חכמים שחולקים בדאורייתא הלך אחר המחמיר, ותירץ דהתם שאין קולא וחומרא למר אלא קולא למר וחומרא למר שבזה הולכים להחמיר, אבל אם לכל אחד יש חומרא וקולא, בזה אמרינן שיעשה כקולי וחומרי דמר עי"ש, והעתיקוהו הרשב"א והר"ן שם, ומבואר דמיירי באדם שלא יודע ומסתפק לו איך לפסוק, דומיא דמסכת ע"ז, וכתבו שרק שם שיש קולא לזה וחומרא לזה אזלינן להחמיר מספיקא דאורייתא, אבל כשיש קולא וחומרא לכל אחד, בזה לא אמרינן שיעשה כחומרי דמר ודמר, אלא שיעשה כאחד מהם, וזה לא כמ"ש הרשב"א בנדה וכן הר"ן בעירובין. וכ"כ עוד הרמב"ן בלקוטיו לסנהדרין ל"ב, דהא דאמרינן הרוצה לעשות כב"ש וכו' בכל אדם מיירי עי"ש, וכ"כ החסדי דוד בפירושו לתוספתא בעדיות פ"ב, דמיירי באדם שאין בידו להכריע, ובזה אמרינן דאזיל לקולא ולחומרא כמר אם סתרי אהדדי עי"ש.

וא"כ נמצינו למדים שדעת תוס' וסיעתם שבכל מחלוקת בדאורייתא יש להחמיר, ואפילו אם יש חומרא וקולא למר וכן למר יש להחמיר כתרוייהו, ולפ"ז בביאור הגמ' בעירובין, שרצה לעשות כב"ש עושה וכו' ואם לא הוי כסיל בחושך, יש ב' ביאורים. דעת הריטב"א בעירובין ז', וכפי שביאר החק"ל (יו"ד סי' פ"ז דף קל"ג ע"א) את דבריו, וז"ל: "דכי תני הרוצה לעשות כב"ש עושה היינו דאיירי בחכם שדעתו נוטה לדברי ב"ש יעשה כב"ש ואי דעתו נוטה כב"ה יעשה כב"ה ואי תופס חומרי שניהם אף שדעתו נוטה לדברי אחד מהם נקרא כסיל אך אם אין בידו להכריע דעתו בזה הוא שאמרו בשל תורה הלך אחר המחמיר אע"ג דמיקרי כסיל" ע"כ. אלא שזה קשה מאוד בלשון הגמ' הרוצה לעשות כדברי ב"ש או ב"ה

עושה, דלפי הריטב"א אין זה תלוי ברצונו, אלא אם נראה לו כדעת ב"ש עושה כמותם ואם נראה לו כדעת ב"ה עושה כמותם, ולא מיירי בחד גברא ובחד זימנא, ואין נראה כן. ולדעת הרשב"א בנדה מ"ז גם צריך לומר כעין זה, דהא כתב שאם עושה חומרי דמר ודמר מחמת חומרא הוי כסיל, ומשמע דמיירי בידוע מה ההלכה אלא שרוצה להחמיר, וא"כ מעיקר הדין צריך לנהוג כאחד מהם ולא כמו חבירו, והרי כתוב שהרוצה לעשות כמר או כמר רשאי ואם יודע מה ההלכה לא יכול לנהוג כמו השני, ולכן דעת תוס' וסיעתם צריכה ביאור בביאור הסוגיא הנ"ל.

ושו"ר, בספר חידושי רז"ה כללי חומרי דסתרי אהדדי, שהאריך בנידון זה, והביא את דברי תוס' במקומות הנ"ל, שבספק צריך להחמיר כתרי חומרי, וכתב בדף ע"א ע"ג שדבריהם צריך נגר להלמם מהסוגיא בעירובין הנ"ל ופשטא דברייתא דהרוצה לעשות כדברי ב"ש וכו' משמע ודאי אפילו היכא דמספקא ליה הלכה כדברי מי יכול לסמוך על אחד מהם בקולו ובחומריו והיינו משום דאלו ואלו דברי אלוהים חיים אבל אם יעשה כב' חומרי דסתרי אהדדי ודאי חד מינייהו שקר ולכן הוי כסיל וכו' וכתב בפנים ההלכה שם שנראה להכריע כדעה זו ושכ"ד הרשב"א בחולין, ושם כתב ליישב ג"כ את הגמ' בנדה ל"ו ומ"ז, שפסקו הלכה לחומרא כתרוייהו, דהתם לא מחמת ספק פסקו כן, אלא סבירא להו דתרוייהו איתנהו, עי"ש. ואם כי אנו הבאנו שבדברי הרשב"א יש סתירה בזה, מ"מ כ"ה דעת הרמב"ן והר"ן והמאירי וכנ"ל וברוך שכינותי לדעתו.

ולענין ב' מחלוקות שונות שבצירוף שניהם לכל הדעות הדבר מותר אם מותר או צריך להחמיר כשניהם. הנה הרדב"ז בח"א סי' רל"א, והובא במחבר"ר יו"ד סי' נ"ב, כתב בנידונו שכיון שלדעת הרמב"ם אין טריפה זו נוהגת בבהמה כלל, ולדעת הרא"ה צבע ירוק זה אינו טריפה בין בבהמה ובין בעוף – בהצטרף ב' מקרים אלו, שיש צבע זה בבהמה, שריא ממ"נ ואין לנו לעשות חומרי דמר וחומרי דמר עי"ש, וכ"כ עוד שם בסי' רמ"ב גבי תרנגולת שנמצא בה חיטה בעה"פ עי"ש, וכן מצאנו בתו"ח (כלל ל' אות י"ג) שכתב כעי"ז, שלמה נתפוס סברת שניהם להחמיר באיסור דרבנן, עי"ש, והביאו המג"א בסי' קפ"ד אות ג', וכתב גם כן בנידונו עי"ש. וכ"כ עוד המג"א בסי' תקט"ו (סקכ"ד) עי"ש ובמחה"ש, ונראה שגם הם מודים שכ"ה גם בדאורייתא, כמו במקרה של הרדב"ז, אלא שהרמ"א כתב כן לרווחא דמילתא.

והנה בעירובין ו' ע"ב ובתוס' שם סד"ה ומי עבדינן (ובסוגיא שם), וכן בכתובות ו' ריש ע"א ובשטמ"ק שם בריש העמוד מבואר לכאורה איפכא, שמחמירים גם בכה"ג, עי"ש (ועי' במהר"ם שיף בכתובות שם שעמד בזה). אולם, נראה שאין זו סתירה, דבאמת בכה"ג אין בזה משום הכסיל בחושך הולך, דאע"פ שלכלל הדעות הדבר מותר כל אחד מטעמו, מ"מ כיון שהמחלוקות אינן קשורות זב"ז אין זה נקרא כסיל, ולכן 'מותר' לעשות כשניהם לחומרא, אבל אין זה מחייב לעשות כן, ואדרבה הרוצה לעשות לקולא רשאי וזהו עיקר הדין. לפיכך, כתב שם השטמ"ק שכיון שהם ב' עניינים שאינם תלויים זב"ז 'בידינו' לפסוק כתרוייהו וכו' עי"ש, וגם כל הנדון שלו היה איך מותר להחמיר כשניהם והרי הכסיל בחושך הולך וכו' עי"ש, אבל חובה ודאי שאין לעשות כן. וכן בגמ' בעירובין הנ"ל ובתוס' שם דנו איך היה מותר לעשות חומרי דרב ושמואל וכו' עי"ש, וע"ז כתבו התוס' שהן מחלוקות שונות והגמ' הסיקה שאין זה חומרי דמר ודמר, ואע"פ שלכלל הדעות מותר שם ללא דלתות, מ"מ החמירו שם על עצמם ואין בזה איסור, אבל חובה לפסוק כן לא שמענו, ולכן הרדב"ז כתב שמעיקר הדין א"צ להחמיר בכה"ג. וכ"ש אם מחמת שרוצים להחמיר כב' הדעות יצא קולא כגון שלא לברך מחמת סב"ל וכדומה שבזה נראה שאין לעשות כן, דהא כיון שלמעשה אין דעה שסוברת שאין לברך דהא לכל אחד צריך לברך מטעם אחר, לא שייך להחמיר ולא לברך, ורק במקרים של הגמרות הנ"ל, דמיירי בחומרא גרידא, 'מותר' להחמיר, ודוק.

ועכ"פ בנידון דידן גבי תפילין של ר"ת חשיב כחומרי דסתרי אהדדי, דהא תפילין דרש"י פסולין לר"ת וכן להיפך, דומיא דמעשר שני ומעשר עני שהזכירה הגמ' בר"ה י"ד, וכמ"ש המאירי הנ"ל, וא"כ דברי מהרי"ל, שכתב שיר"ש יחמיר להניח ב' תפילין, קשים. לא מבעיא לדעת הרמב"ן וסיעתו, שזוהי פשטות הגמ' שאף כשיש ספק לאדם ואין הוא יודע איך לפסוק לא יעשה חומרות שסותרות, אלא יעשה כאחד מהם, ולפ"ז ודאי שאין להניח ב' זוגות, אלא אף לדעת תוס' וסיעתם, דס"ל שבמקום שיש ספק מותר וצריך לצאת יד"ח שניהם, הנה זה נכון לדברי סה"ת וסיעתם הנ"ל, שלא פסקו כאחד מהם ולא כתבו שיש מנהג להניח כאחד מהם, אלא נראה מדבריהם שזהו ספיקא דדינא ולכן שפיר דמי להניח ב' זוגות, אבל מהרי"ל, שכתב והעיד שהמנהג כרש"י, א"כ הנחת תפילין דר"ת היא רק משום חומרא וחסידות, ובזה כיון דסתרי אהדדי אין לעשות כן, וכמו שהבאנו

בשם הרשב"א בביאור דברי התוס' הנ"ל. ואפשר שזהו טעמם של חכמי ספרד הראשונים, שלא חששו לדבר זה להניח ב' זוגות. ושו"ר בהגהות מהר"ש אריה על השו"ע, שנדפסו בספר יוסף בחירי (עמ' תע"א), שעמד בזה וכתב בתוקף שאין להניח תפילין של ר"ת, והזכיר גם מהא דתרי חומרי וכו' דנקרא כסיל, וגם שרוב מקומות מהזוהר ס"ל כן (וכמו שהבאנו לעיל) עי"ש, ושם בעמ' תק"ז הובא פסק ארוך של הרב הנ"ל, שהאריך ג"כ בזה שאין להניח ב' תפילין עיש"ב¹.

והנה בשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ב') דן בענין מי שיש לו תפילין של ראש של רש"י ושל יד של ר"ת, ובתוך הדברים דן בענין הכסיל בחשך הולך, וז"ל: "וגם ליכא למימר דהוי ככסיל בחושך הולך כיון שתופס דברי שניהם דהוי כתרתי דסתרי אהדדי - זה אינו דכיון דאסתפק ליה אי הלכתא כרש"י וסיעתו או כר"ת וסיעתו מותר לעשות כדברי שניהם וכדאיתא להדיא בש"ס ר"ה י"ד בר"ע וכו' ומה"ט גופא מבואר בא"ח סי' ל"ד דיר"ש יוצא ידי שניהם ולא אמרינן דהוי ככסיל בחשך הולך הואיל ותופס שני החומרות כיון דאסתפק ליה הלכתא כמאן" עי"ש, אולם לפי האמור לא מבעיא לדעת הרמב"ן וסיעתו שאף בספק אין להחמיר ב' חומרות דסתרי אהדדי שגם כאן אין לעשות כן, אלא אפילו לדעת התוס' וסיעתם - כאן אין זה ספק אלא בגדר חומרא, דהא מברכים רק על של רש"י, וגם רק מי שמפורסם בחסידות כתב השו"ע שיניח גם של ר"ת, ואם היה ספק אמיתי כל אדם היה צריך להניח, וכיון דסתרי אהדדי אין להחמיר, וכדכתב הרשב"א הנ"ל וכמ"ש בקצרה מהר"ש אריה הנ"ל.

(ד). והערה זו קיימת גם לגבי חומרת ר"ת לענין השקיעה וצה"כ, דחשיב תרי חומרי דסתרי אהדדי, דהא בכניסת השבת מחמירים כגאונים שלא עושים מלאכה משקיעת החמה לעינינו, ובמוצ"ש מחמירים שלא עושים מלאכה עד זמן ר"ת, והוי הכסיל בחושך הולך, וכבר העיר בזה בספר אורות חיים (דרוק) סוף פרק עשירי, אלא שהוא כתב עפ"י דעת התוס' וסיעתם דכיון דהוי ספק שרי להחמיר ואין בזה תרי חומרי עי"ש, אולם לדידן אין זה בגדר ספק, דהא המנהג כדעת הגאונים מעיקר הדין, וכולם מודים בזה בין לענין ק"ש בכל יום בצה"כ ובין לענין אכילת כזית בסוכה בליל יו"ט הראשון של סוכות ובין לענין ברית מילה בנוולד לאחר כעשרים דקות מהשקיעה בליל שבת שמלים אותו בשבת, וגם במוצ"ש ודאי שעיקר ההלכה כדעת הגאונים, אלא שלחומרא רוצים לנהוג כדעת ר"ת, ובוה לכל הדעות הוי תרי חומרי דסתרי אהדדי. והערה זו שלחתי בקצרה להרה"ג דוד יוסף לאחר שהוציא את הקונטרס 'כי בא השמש' מהדורא ראשונה שלא דן בענין זה כלל (וכן שלח לו הרב יוסף עובדיה מאמרו שכתב בזה באור תורה), ובמהדורא שניה הקדיש לזה את הפרק האחרון לדון בענין, אבל המעיין היטב בדבריו יראה שדן בכמה סברות וחילוקים שנסתרים מדברי הרשב"א בנדה מ"ז והרמב"ן בחולין מ"ד וסנהדרין ל"ב שהבאנו לעיל, וכבר הבאנו שבספר אורות חיים העיר בזה, אלא שאין תירוצו מועיל לדידן, ודוק היטב.

ומאידך, יש הרבה מקום להדר דוקא בתפילין של רש"י בדברים אחרים שמעטים שנותנים עליהם את הדעת והם חשובים הרבה יותר מלהחמיר להניח תפילין של ר"ת, וכמו שהארכנו לעיל, וכגון קלף שמעובד בעפצים ולא רק בסיד, שבשנים האחרונות יש התעוררות רבה בנושא זה, ולפי הגאונים והרמב"ם ועוד ראשונים קלף שלנו אינו כשר לכתיבה, וחשיבות גדולה להחמיר כן (ואין כאן מקומו להאריך בענין זה, ונתחבר על זה לאחרונה ספר שלם בשם עיבוד עפצים של הרב אליהו פרץ שליט"א והרוצה לעיין בענין זה יעיין שם).

וכמו כן בענין קשר תפילין של ראש אם הוא כמו שנוהגים היום רוב העולם לעשותו ד' או כמו שנהגו מימי קדם עד לפני כ 300 שנה לעשותו מרובע וכך צריך לעשותו, ולדעת הרמב"ם והאור"ז אם שינה מקשר זה פסל וגם בזה יש אריכות גדולה – עי' בספר פרי אליעזר [פולק].

וכמו כן בענין ח', שהספרדים בדורות האחרונים שינו הח' הקדומה כרש"י ועשוה כדעת הברוך שאמר ב' זיינים ממש עם חוטרא המחברת ביניהם, וגם בזה יש אריכות שאין זה ברור כלל שכשר לפי דעת רש"י ורוב הראשונים, דהא תינוק קוראה ז' וז', ורק אם נאמר שכך היא ההלכה לכתוב לא משגיחין בתינוק, אבל לפי דעת רש"י וסיעתו, שאין זו ההלכה, אפשר שפסול, וגם כל הספרים הקדומים למעלה מ 700 שנה הם בח' כרש"י ולא כהבנת הברוך שאמר בדעת ר"ת, וגם בזה יש אריכות גדולה – עי' למשל בספר מסורת צורת האותיות להרה"ג מיכאל פרץ (ויש להוסיף עוד הרבה בזה).

ה.

סיכום

ונסכם הדברים בקצרה:

א. דעת רוב מנין ורוב בנין של הגאונים והראשונים ופשטות דברי חז"ל במכילתא ובמסכת תפילין שסידור הפרשיות הוא כסדרן בין בתפילין של יד ובין בתפילין של ראש, ומעטים הם הראשונים דס"ל שהויות באמצע ואין מקור קדום לזמנו של ר"ת לדעה זו, וכך היה מנהג העולם, עכ"פ בספרד ובפרובינציה ובבל ובא"י, לבד מצרפת ואשכנז שהרבה מחכמיהם הסתפקו בזה.

האוצר ♦ גיליון י"ז

ב. גם לסברת ר"ת – לדעת רוב הראשונים הוא חלק רק בתפילין של ראש אבל בתפילין של יד מודה לרש"י, וא"צ כלל להחמיר להניח של ר"ת בשל יד.

ג. דעת כל המקובלים הקדמונים, וכך הוא גם בזוהר ברוב המקומות, כדעת רש"י, וב' המקומות שכתוב בזוהר כדעת ר"ת (שעליהם סמך רבינו האר"י לומר ששניהם אמת) – מאוחרים הם, וכך נקט גם הרמ"ק.

ד. בהנחת תפילין דר"ת יש כמה תמיהות: א. למניחים בזה אחר זה (מנהג רוב העולם) ומתנים שאחד מהם אמת איך מברכים על של רש"י. ב. שתפילין אלו פסולות כמעט לכל דעות הראשונים דס"ל כר"ת ואין טעם להניחם. ג. שעושים חומרי דמר וחומרי דמר וחשיבי הכסיל בחושך הולך.

ה. יש להדר שתפילין של רש"י שאנו מניחים ומברכים עליהם יהיו כשרים ומהודרים כמה שיותר בכמה ענינים שהזכרנו, שלפחות נזכה להניח תפילין של רש"י בהידור.

